

Fantastyczne myślenie o antropocenie

Ksenia Olkusz

Ośrodek Badawczy Facta Ficta

ORCID: 0000-0002-6620-4300

Reviewed book

**Tereza Dědinová, Weronika Łaszkiewicz,
Sylvia Borowska-Szerszun (red.)**

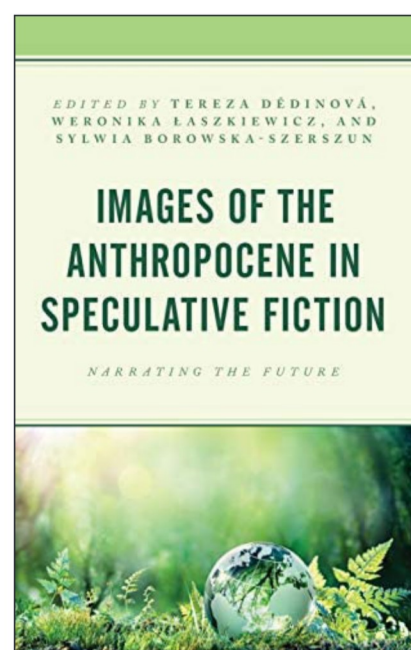
*Images of the Anthropocene in Speculative Fiction.
Narrating the Future*

Lanham: Lexington Books, 2021.

ISBN: 978-1-7936-3663-8, ss. 276

Ksenia Olkusz, dr hab.; historyczka i krytyczka literatury; prezeska Ośrodka Badawczego Facta Ficta; autorka książek „Współczesność w zwierciadle horroru. O najnowszej polskiej fantastyce grozy” (2010), „Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec »spraw nie z tego świata«” (2017) oraz „Narracje zombiecentryczne. Literatura – Teoria – Antropologia” (2019) oraz wielu publikacji w czasopismach i monografiach zbiorowych; redaktorka kilku tomów monograficznych, w tym między innymi „Zombie w kulturze” (2016), „Światy grozy” (2016), „50 twarzy popkultury” (2017), „Narracje fantastyczne” (2018) czy „Rejestry kultury” (2019).

ksenia.olkusz@factaficta.org

Facta Ficta. Journal
of Narrative, Theory & Media

Published by Facta Ficta Research Centre in Wrocław under the licence Creative Commons 4.0: Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view the Journal's policy and contact the editors, please go to factafictajournal.com

DOI: 10.5281/zenodo.5257494

Wydaje się, że w Polsce (choć mowa będzie o publikacji międzynarodowej, to jednak realizowanej z inicjatywy między innymi polskich naukowczyń), mimo niewątpliwie wzrastającej liczby publikacji i badań nad fantastyką, wciąż istnieją pewne braki. Te braki to w rzeczywistości nadal zbyt uboga liczba monografii – jedno- i wieloautorskich – poświęconych tej tematyce. W zestawieniu z mnogością publikacji, jaka od lat przesyca inne rynki wydawnicze, widać wyraźnie, że jest to dziedzina na rodzimym polu wciąż dość mocno niedoreprezentowana. Nie mam tu oczywiście zamiaru ani potrzeby analizowania przyczyn tego stanu – są one bardzo klarowne i niebywale oczywiste dla wszystkich, którzy badawczo podejmują się zmagania z żywiołem fantastycznym. O skutkach, rezultatach i peregrynacjach nie trzeba się tedy rozpisywać.

Dlatego jako ważna kwestia w tej materii jawi się tom pod redakcją Terezy Dėdinowej, Weroniki Łaszkiewicz i Sylwii Borowskiej-Szerszun, zwłaszcza gdy ma się świadomość, że badania białostockich naukowców mają w obrębie wspomnianej dziedziny dość ugruntowaną tradycję, popartą zarówno liczbą wydawnictw, jak i między innymi organizowanych przez to środowisko konferencji, tematycznie oscylujących wokół fantastyki właśnie.

Opublikowany w języku angielskim tom (i to bolączka dla osób nieznających tego języka), zatytułowany *Images of the Anthropocene in Speculative Fiction. Narrating the Future* stanowi zbiór naukowych rozważań o istocie, reprezentacjach oraz dyskursach antropocenu w kulturze, wyrosłych z potrzebny wnikliwszego przyjrzenia się fenomenom narosłym i wciąż narastającym wokół wspomnianej problematyki, a realizowanym w ujęciu humanistycznym. Mimo że wybrany ogląd wielu może wydawać się już doskonale opracowana, docenić warto, że rozdziały zebrane w monografii napisane zostały przez autorów reprezentujących różne stanowiska badawcze, rozmaite narodowości i instytucje naukowe. I tu bez wątpienia uwypuklić należy starania redaktorek, aby ten wie-

loaspektowy żywioł okiełznać, przedkładając czytelnikom tom spójny, łączący się w logiczną, zwartą całość.

Najogólniej rzecz ujmując, autorzy poszczególnych rozdziałów podjęli się zbadania i analizy rozmaitych zjawisk w obrębie twórczych działań skupionych wokół problematyki antropocenu, posługując się artefaktami kultury. Obecne w zbiorze rozważania mają charakter wieloaspektowego oglądu, opierającego się na licznych analizach, świadcząc o bardzo przemyślanej koncepcji – zarówno naukowych eksploracji rozmaitych tekstów kultury, jak samej struktury tomu. Składa się on bowiem z tekstów treściowo powiązanych w spójne bloki badawczo-interpretacyjne, proponujące wielorakie optyki – od ekokrytyki, przez artystyczne wykładnie lęków cywilizacyjnych, (post)apokaliptycznych wizji, aż po problematykę socjopolityczną.

Tom podzielony został na trzy części. Pierwsza – zatytułowana *Nature and Culture in the Anthropocene* – zawiera cztery eseje. Pierwszy, autorstwa wspomnianej już Dėdinovej, stanowi odczytanie powieści Ursuli Le Guin w kluczu harmonijnej partycypacji „w ustawicznie zmieniającym się świecie, w którym ciało ludzkie funkcjonuje w [...] związku z [...] fizycznym i niefizycznym otoczeniem” (Dėdinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 16). Pozostałe trzy rozdziały wpisują się w dyskurs „relacji pomiędzy środowiskiem naturalnym a dziedzictwem kulturowym” (Dėdinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 16). Na uwagę zasługuje tutaj dość przekrojowy tekst Britty Marie Collings, *The Forest as a Voice for Nature: Ecocriticism in Fantasy Literature*, w którym badaczka pokazuje, jak „fantastyczne lasy mogą się stać niezależnymi bohaterami, posiadającymi własne zamierzenia, pełniąc rolę reprezentantów [...]” (Dėdinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 17). Ich funkcja z jednej strony jest edukacyjna, skierowana nie tylko ku bohaterom, lecz przede wszystkim czytelnikom, a z drugiej są one złożonymi ekosystemami i jako takie „stają się aktywnymi uczestnikami swoich narracji i dostarczają nam [...] obrazu natury aktywnie walczącej ze swoimi wrogami” (Dėdinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 17).

Część druga – *(Post)apocalyptic World and the Anthropocene* – przynosi rozważania odnoszące się do konstruktów związanych z narracjami post- i apokaliptycznymi, które – jak słusznie zauważają autorki wprowadzenia – stanowią wciąż rozrastającą się i popularyzującą dziedzinę twórczości literackiej, będąc między innymi refleksami uobecniających się w zbiorowości lęków cywilizacyjnych. Fenomen powodzenia takich światotwórczych kreacji ma swoje źródła w kryzysach społecznych, ekonomicznych, a także politycznych i wszystkie te aspekty – co jest rzeczą nienową, jeśli spojrzeć na historię literatury popularnej choćby lub, w ujęciu bardziej szerokim, kultury w ogóle – prefigurowane są w rozmaity sposób jako pewna próba przepra-

cowania, oswojenia, wypowiedzenia także własnej opinii za pomocą artefaktu artystycznej proveniencji. Skoro zatem mowa o antropocenie, trudno pominąć narracje post- i apokaliptyczne jako relewantny składnik owej problematyki. W omawianym tomie podjęte więc zostały próby badawczego oglądu określonych zjawisk, uwikłanych w myślenie o katastrofie ostatecznej. Część drugą rozpoczynają rozważania Jiříego Jelínka pod znaczącym tytułem *Anthropocene vs. Plague: Distastrous Diseases and Their Impact on Society as Seen in Literature from Thucydides to Modern Speculative Fiction*. Ponownie – przekrojowy zamiar zreferowania obszernego zjawiska – zdaje się pomysłem trafionym, aczkolwiek obszerność zapowiadanej tematyki zdecydowanie bardziej zasługuje na opracowanie książkowe niż jedynie rozdział. Mimo wszystko ów przyczynek do badań jest bardzo cenny z punktu widzenia naukowców zajmujących się problematyką zmierzchu antropocenu, uświadamia bowiem rozległość tego konceptu i przypomina, że rozmyślania o końcu czasu nie są domeną najnowszej, współczesnej twórczości. Co więcej, stanowią one, jak wskazuje badacz, swoistą metodę pokazania uwikłań czy relacji między poczuciem katastrofy a zmianami kulturowymi.

Niezwykle interesujące są w tym kontekście także rozważania Joanny Krystyny Radosz, podejmującej tematykę uniwersum „Metro” Dmirtiego Glukhovskiy’ego. Mamy tu już bowiem nie refleksy zachodnich lęków, modele i wzorce niezaczerpnięte z kultury mimo wszystko lepiej nam znanej, lecz odniesienie do rosyjskiej literatury fantastycznej, o której wciąż zbyt mało powiedziano. Autorka bardzo trafnie dobrała temat i zrealizowała go w interesujący sposób.

Nie mogło w tej części zabraknąć również motywu utopii, do której między innymi, choć niewyłącznie, odwołuje się Anna Bugajska w rozdziale *Beyond The Anthropocene: Human Enhancement, Mythology and Utopia in James Patterson’s „Maximum Ride” Cycle*. Jak wskazują we wprowadzeniu redaktorki, autorka włącza się tutaj w dyskurs związany z obrazowaniem postapokaliptycznym (Dědinová, Łaszkiwicz & Borowska-Szerszun 2021: 25) i wplata go (zręcznie) w aspekty antropocentryczne.

Nie mniej interesującą problematykę zapowiada trzecia część tomu, a więc *Society and Politics in the Anthropocene*, bowiem wydaje się ona nieodłącznym składnikiem podejmowanego tutaj dyskursu. Nie ulega jednak wątpliwości, że wskazane w tytule powiązania stanowią nieodzowny element twórczej introspekcji, stanowiąc dopełnienie pozostałych dwóch bloków. Ostatnia część zbioru składa się z czterech rozdziałów, będących interesującymi interpretacjami wzmiankowanej problematyki. Przypominać trzeba, że ta różnorodność oddaje w pełni złożoność poruszanej w tytule ostatniej partii tematyki, pokazując, jak bardzo skomplikowane, wieloaspektowe mogą być zasygnalizowane kwestie. Pierwszy tekst, autorstwa Keygan Sands, zatytuło-

wany *Apocalyptic Visions: N.K. Jemisin's „The Stone Sky” and the Sociocultural Origins of the Anthropocene* stanowi wykładnię tego, w jaki sposób Jemisin „wykorzystuje strategie fantastyczne, aby eksponować korzenie systemów, w szczególności pozyskiwanie energii i kolonializm, które katalizują i propagują epokę antropocenu” (Dědinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 26). Analizowana powieść „odsłania genezę kataklizmów i nawrotów wydarzeń jako konsekwencji działań podejmowanych przez zasobożerne, napędzane imperializmem cywilizacje. Jak przekonuje Sands, Jemisin tworzy własne systemy ucisku i kolonializmu [...] – [jest to] szczególna zaleta konwencji gatunkowej” (Dědinová, Łaszkiewicz & Borowska-Szerszun 2021: 26).

Zbliżoną problematykę, aczkolwiek odbiegającą znacznie perspektywą, proponuje Aleksandr Kolesnikov w eseju *The Politics of Language and Culture in Cina Miéville's Novel „Embassytown”*, skupiając się na politycznych aspektach języka oraz kultury w analizowanej powieści.

Z kolei Dariya Khokhel w tekście *Mythological Aspect of Immigration in Fantasy: Case Study of „Mercy Thomson” and „Alpha and Omega” Series by Patricia Briggs* osadza punkt widzenia we wciąż dynamicznie rozwijającym się – mającym ponadto niezwykle interesujące źródła – *urban fantasy*. Jest to rozdział ważny nie tylko z powodu wybranej problematyki, lecz także dowodzący, że omawiana konwencja stanowi bardzo pojemną, bogatą w możliwości krytyki społecznej literaturę. Warto zawrócić tu uwagę na fakt, że jest to twórczość mocno akcentująca kwestie różnorodności, wpisujące się w aktualne wciąż dyskursy.

Niezwykle interesująco wypowiada się również Dwight Tanner w eseju pod tytułem *The Development of Realist Speculative Narratives to Represent and Confront the Anthropocene*. Tekst ten wydaje się istotny z tego względu, że przynosi rozważania dotyczące literackich strategii oraz hermeneutyki i mimo że opiera się na konkretnych egzemplifikacjach, daje asumpt do wnikliwszego i bardziej rozbudowanego spojrzenia na omawianą problematykę.

Podsumowując: *Images of the Anthropocene in Speculative Fiction* to książka wartościowa poznawczo, miejscami bardzo erudycyjna, a otwierający ją, wnikliwie skonstruowany, podbudowany merytorycznie oraz drobiazgowy wstęp (zatytułowany *The Anthropocene and Speculative Fiction: Introduction*), napisany przez Dědinová, Łaszkiewicz oraz Borowską-Szerszun, stanowi syntetyczne wprowadzenie do rozważań podejmowanych w zbiorze. Może nawet nieco zbyt syntetyczne, jeżeli wziąć pod uwagę rozległość problematyki, aczkolwiek zawierające całe spektrum kwestii wiążących się z podjętym tematem, będąc wykładnią nie tylko podstawowych pojęć, lecz również zaznaczeniem pewnych kierunków myślenia, interpretowania, pojmowania czy postrzegania, związanych z twórczym podejściem oraz rozumieniem

antropocenu, a także tropami, jakimi podąża sztuka/ kultura reprezentująca tę dziedzinę tematyczno-motywiczną.

Zarówno część wprowadzająca, jak i pozostałe rozdziały świadczą o statusie naukowym publikacji. Wstęp – co naprawdę warto podkreślić – stanowi obszerne omówienie, nieograniczające się jedynie do wskazania czy samego wyliczenia poszczególnych składowych zbioru, dając także wgląd w aspekty metodologiczne, oferując w pewnym stopniu (choć z oczywistych względów ograniczone) merytoryczne podwaliny, uzasadniające kształt całości oraz układ poszczególnych części. Nie bez znaczenia jest także obszerna bibliografia, która daje świadectwo temu, jak solidnie autorki wprowadzenia (i jednocześnie redaktorki) zgłębiły wiedzę o podejmowanej w tomie tematyce.

Jedyną wadą – choć i to jest być może za mocnym stwierdzeniem – jest fakt, że zbyt mało tu rozdziałów o *stricte* teoretycznym charakterze, brak też (aczkolwiek nie tak zupełnie) tematyki przekrojowej, które to kwestie przeważone zostały na korzyść tekstów typu *case studies* z niedużymi odchyleniami w kierunku rozważań o ogólniejszym zakrojeniu. Nie jest to oczywiście kategoriyczny zarzut, lecz raczej delikatne wskazanie na potrzebę większej obecności aspektów teoretycznych, bez których rozważania analityczne zdają się istnieć w pewnej poznawczej luce – i piszę to jako stwierdzenie o szerszym wydźwięku, nie dotycząc jedynie omawianego tutaj tomu. Zgodzić się można bez wątpienia, że tych teoretycznych rozważań szukać można w innych książkach – i tych jedno- i tych wieloautorskich – aczkolwiek niedosyt, wynikający z samej atrakcyjności tematyki, wydaje się wart wypunktowania. Mimo wszystko jednak *Images of the Anthropocen in Speculative Fiction* jest zbiorem użytecznym poznawczo, skomponowanym świadomie, zaświadczaającym o dobrym doborze tekstów i redakcyjnej kompetencji.